

Łukasz GĘBOREK

O PRZEKŁADZIE OPISÓW ILUSTRACJI W CYKLU „BRUDERSZAFT ZE ŚMIERCIĄ” BORISA AKUNINA

*On the Translation of the Descriptions of the Illustrations in the Series
“Bruderschaft with Death” by Boris Akunin*

Keywords: *Boris Akunin, translation, descriptions, illustrations, series, Bruderschaft with Death, Russian literature*

Contact: *Uniwersytet Śląski w Katowicach; lukasz.geborek22@gmail.com*

Grigorij Szałowicz Czchartiszwili (ros. Григорий Шалвович Чхартишвили) to prawdziwe nazwisko pochodzącego z Gruzji rosyjskiego pisarza, który szerokiej publiczności zarówno w Rosji, Polsce jak i innych krajach, znany jest przede wszystkim jako Boris Akunin. Jest to jeden z jego wielu pseudonimów, którego używa, wydając swoje powieści. Do pozostałych należą: Anna Borisowa (książka „Vremena goda”¹ wydana także w polskim tłumaczeniu jako „Pory roku” przez wydawnictwo Znak Literanova) czy Anatolij Brusnikin (Lubocha-Kruglik, Małysa 2004: 91–93) (książki: «Девятый Спас» czy też «Герой иного времени»). Grigorij Czchartiszwili jako Boris Akunin jest autorem kryminałów, a do najpopularniejszych z nich należą:

- cykl o Eraście Fandorinie (ros. «Новый детектив»);
- cykl o mniszce Pelagii (ros. «Провинциальный детектив»);
- analizowany w niniejszym artykule cykl „Bruderschaft ze śmiercią” (ros. «Смерть на брудершафт»).

Wyjściowym terminem dla przeprowadzenia analizy jest pojęcie ‘ilustracja’, pochodzące od łacińskiego wyrażenia ‘illustratio’, które oznacza ‘oświetlenie’, ‘wizualizacja’. W ślad za Janiną Wiercińską uznaję, że:

„Ilustracja (...) to utwór rysunkowy, malarski, graficzny, a nawet fotograficzny, umieszczony w rękopisie, lub jakimkolwiek druku. Zadaniem jej jest objaśnianie, uzupełnianie, interpretowanie lub dopowiadanie tekstu; ewokowanie pewnych stanów uczuciowych, wzmagających działanie utworu. O ilustracji – w tym znaczeniu – można

¹ Oryginalny zapis z okładki książki, będący łacińską transliteracją z cyrylicy.

mówić tylko i wyłącznie wówczas, gdy (...) temu tekstowi towarzyszy. Decyduje bowiem o tym funkcja, dla której została powołana do życia, funkcja w sposób zasadniczy uzależniona od słowa, od tekstu” (Wiercińska 1986: 37).

Ewa Rutkiewicz w artykule „Wokół problemów ilustracji” przytacza klasyfikację funkcji, jakie mogą pełnić ilustracje w różnego rodzaju tekstach. Należą do nich (Rutkiewicz 2010):

- funkcja zdobnicza ilustracji jako estetycznego uzupełnienia książki/tekstu;
- funkcja interpretacyjna, czyli taka, która wyjaśnia jakąś treść (funkcja ta używana jest przede wszystkim w słownikach, encyklopediach, skryptach naukowych czy podręcznikach);
- ilustracja ekspresywna (pojawiająca się w utworach fabularnych);
- ilustracja dokumentalna (w której skład wchodzi różnego rodzaju ikonografie);
- ilustracja autoteliczna, która to zastępuje tekst wobec jego niewystarczalności. Ewa Rutkiewicz jako przykład podaje obrazy świata, tzw. „nieskończonych małości” (Rutkiewicz 2010).

Ilustracje, które pojawiają się zarówno na okładce, jak i wewnątrz książki wchodzi w skład paratekstów. Termin paratekst wprowadził w 1987 roku do dyskursu naukowego Gerard Genette, pochodzący z Francji teoretyk literatury (Лиходкина 2018: 110). Pojęcie to dość dokładnie wyjaśnia autorka artykułu pt. «Заглавие как важный компонент паратекста и специфика его перевода» Irina Lichodkina:

«паратекст – это то, что позволяет тексту превратиться в книгу и в качестве таковой предложить его читателю и, в более общем смысле, широкому кругу лиц. Это не ограничение или закрытая граница, а порог – или слово, которое Борхес применил по отношению к предисловию – “вестибюль”, предлагающий каждому войти или уйти прочь» (Лиходкина 2018: 110).

Iwona Loewe w książce „Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej” zwraca uwagę na to, że sam Genette określa paratekst terminem ‘akompaniament’ ze względu na fakt, że żaden tekst nie może się obejść bez niego: począwszy od informacji na okładce – nazwiska autora czy tytułu książki, poprzez nazwy rozdziałów, dedykacji, a kończąc na wykresach, tabelach, indeksach czy innych zestawieniach (Loewe 2007: 12–13), które uzupełniają całość, zawartą między przednią i tylną okładką.

Tłumaczenie cyklu Borisa Akunina pod tytułem „Brudersaft ze Śmiercią”, który został wydany w Polsce nakładem wydawnictwa „Replika” zawdzięczamy Piotrowi

Fastowi. Składa się na niego dziesięć filmów (w ten sposób autor określa każdą z powieści) umieszczonych w pięciu książkach – po dwa ‘filmy’ w każdej z nich.

Ilustracje, które widzimy w powieściach cyklu „Bruderszaft ze Śmiercią”, można podzielić na trzy podstawowe grupy:

- ilustracje na okładce i stronie tytułowej powieści (swoim wyglądem przypominają one plakaty filmowe). Przykład może stanowić strona tytułowa powieści «Мука разбитого сердца» (pol. „Cierpienie złamanego serca”), na której w wersji oryginalnej widzimy słowa pisane zgodnie z zasadami ortograficznymi sprzed reformy języka rosyjskiego z 1917–1918 roku.

- ilustracje, odzwierciedlające określony fragment fabuły powieści. Należy zaznaczyć, że pod ilustracjami zawsze znajdują się cytaty w postaci fragmentów pieśni czy wierszy (w tym znanych nie tylko w Rosji, ale i na świecie autorów, do których należą: Afanasij Fiet, Aleksandr Siergieewicz Puszkina czy Johann Wolfgang Goethe). Cytaty te wpisują się swoją treścią zarówno do fragmentu powieści, jak i opisywanej ilustracji. Ponadto, w zależności od potrzeb, na przykład w przypadku nawiązania do muzycznego gatunku filmu, jak w powieści „Dzieci Księżycy” (ros. Дети Луны), której gatunek został określony jako etiuda dekadenska (ros. декадентский этюд), dodatkowo pojawia się nazwisko

kompozytora. Jego muzyka powinna towarzyszyć określonemu fragmentowi filmu (niniejszy aspekt zostanie poruszony w dalszej części artykułu).

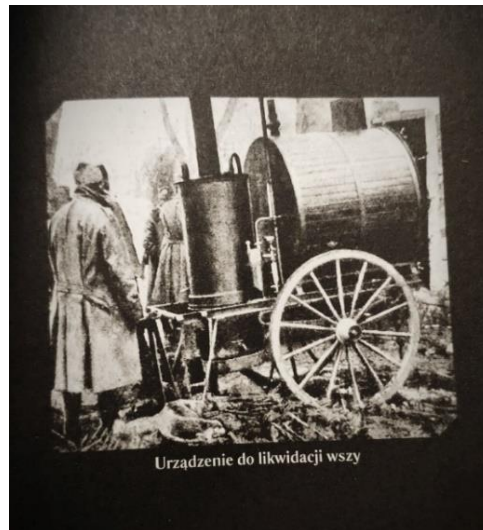
- ilustracje (są to przede wszystkim fotografie), umieszczone na końcu każdego filmu w postaci kroniki zdjęciowej. Odzwierciedla ona wydarzenia, postaci lub ważne przedmioty z historii, które były wspomniane w powieści.

W artykule szczególna uwaga zostanie poświęcona opisom, pojawiającym się na końcu każdego filmu w kronice zdjęciowej. Należy podkreślić, że zarówno zdjęcia, jak i znajdujące się pod nimi opisy pełnią w książce funkcję informacyjną.

W przedstawionej poniżej klasyfikacji zostaną zestawione grupy opisów, w których tekst oryginału (język rosyjski) porównany będzie z przekładem na język polski:

- **opisy miejsc:** Здание Жандармского корпуса на Фурштатской (Акунин 2008: 365) – Budynek Korpusu Żandarmerii przy ulicy Frusztadzkiej (Akunin 2016: 321) lub Полевой аэродром (Акунин 2008: 157) – Lotnisko polowe (Akunin 2016: 157),
- **nazwy urzędzeń:** вошебойка (Акунин 2011: 219) – urządzenie do likwidacji wszy (Akunin 2017: 345);
- **określenia maszyn latających z okresu Pierwszej Wojny Światowej:** «Илья Муромец» (Акунин 2008: 171) – Iłja Muromiec (Akunin 2016: 153), «Ньюпоры» (Акунин 2008: 174) – Nieuporty (Akunin 2016: 155), или «Таубе» (Акунин 2008: 174) – Taube (Akunin 2016: 155);
- **określenia ludzi oraz ich działalności:** Украинки в австро-венгерской армии (Акунин 2011: 220) – Ukrainki w armii austro-węgierskiej (Akunin 2017: 346), Русские прапорщики (Акунин 2011: 221) – Rosyjscy chorążowie (Akunin 2017: 347);
- **przedstawione na fotografiach wydarzenia:** Совещание главкомов (Акунин 2011: 211) – Odprawa naczelnych dowódców (Akunin 2017: 337), Богатыря выкатывают из ангара (Акунин 2008: 180) – Kolos wyjeżdża z hangaru (Akunin 2016: 161).

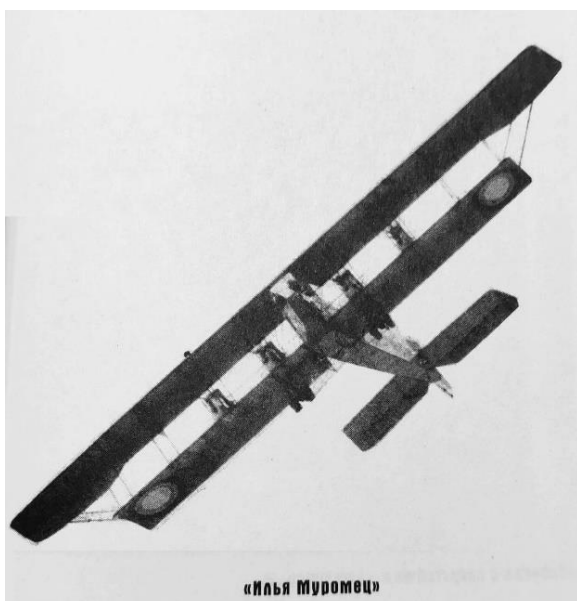
Opisy te nie stwarzają większych problemów w procesie ich przekładu na język polski, ponieważ każdy z analizowanych języków w swoim zasobie ma jednostki leksykalne odnośnie do tego, co zostało przedstawione na fotografiach. Przykład mogą stanowić nazwy zilustrowanych samolotów: «Ньюпоры» – Nieuporty czy «Таубе» – Taube.

W przeciwnym razie tłumacz może zastosować ekwiwalent opisowy, co można zauważyć w przekładzie wyrazu «вошебойка» jako „urządzenie do likwidacji wszy”.

Szczególną uwagę należy jednak zwrócić na słowa realia, które są związane z kulturą rosyjską przez co zakorzenione przede wszystkim w rosyjskiej świadomości językowej. Wyjściowemu odbiorcy tekstu mogą one przekazać znacznie więcej informacji dodatkowych, niż odbiorcy przekładu.

Jako przykład może posłużyć fotografia i podpis samolotu, którego rosyjska nazwa brzmi «Илья Муромец»:

Fakt, że nazwa latającej maszyny „Ilja Muromiec” pochodzi od imienia i nazwiska jednego z bohaterów, związanych z epoką Rusi Kijowskiej, nie będzie czymś zadziwiającym. Jednak w dalszej części kroniki można przeczytać następujący opis do zdjęcia, na którym widnieje dokładnie ta sama maszyna: «Богатыря выкатывают из ангара» (iz.ru...), które zostało przetłumaczone w następujący sposób: „Kolos wyjeżdża z hangaru”.

Docelowemu odbiorcy tłumacz zaproponował ekwiwalent „kolos” jako odpowiednik nazwy dla przedmiotu/urządzenia ogromnych rozmiarów (w danym przypadku – samolotu). Jak już było zauważone, w rosyjskim wariacie został użyty leksem ‘Богатырь’, który w języku rosyjskim ma nie tylko znaczenie dosłowne, czyli ‘мускулистый человек’ или ‘силач’ (slovarozhegova.ru...), (pol. ‘siłacz’ lub ‘muskularny człowiek’). Dosyć często wyraz ten był używany także na określenie parowozów, fregat, krążowników z przełomu XIX oraz XX wieku (militera.lib.ru...). Odpowiada to także czasowi akcji powieści Borisa Akunina, która toczy się w okresie Pierwszej Wojny Światowej. Co więcej, ‘богатырь’, to też określenie bohatera ruskich bylin lub legend, który odznaczał się szczególnymi cechami: wielką siłą i odwagą (slovarozhegova.ru...). Przykładem takiego bohatera jest bez wątpienia Ilja Muromiec.

Podsumowując, Ilja Muromiec to ogromnych rozmiarów samolot, który w dalszym fragmencie tekstu wyjściowego został określony rzeczownikiem ‘Богатырь’. Zostało to przełożone na język polski poprzez zamianę leksemu i użycie rzeczownika ‘kolos’, co w pewnym sensie odzwierciedla zamysł Borisa Akunina. Bez względu na fakt, że polski ekwiwalent ‘kolos’ swoim znaczeniem nie jest związany z bohaterem Ilją Muromcem, należy podkreślić, że język docelowy nie ma w zasobie słów określenia, które mogłoby w swoim wielowymiarowym znaczeniu połączyć wszystkie wspomniane powyżej konotacje – wyrażone jednym, rosyjskim wyrazem ‘богатырь’. W danym przypadku należy uznać decyzję translatorską za uzasadnioną i trafną.

W innym opisie – ‘Совещание главкомов’ – można odnaleźć interesujący leksem w dopełniaczu liczby mnogiej – ‘главком’, które jest skróconą formą rzeczownika ‘главнокомандующий’ (co na język polski tłumaczono jest jako ‘główny/naczelnny dowódca’). Takie skrócone wersje słów w języku rosyjskim pojawiają się dosyć często, jednak już w języku polskim są one rzadszym zjawiskiem. W związku z tym tłumacz zmuszony był do użycia opisowego analogu wyrażenia w postaci ‘naczelnny dowódca’, które bez wątpienia należy uznać za najlepszy z możliwych ekwiwalentów tłumaczeniowych.

Kolejny element analizy stanowią opisy grafik, odzwierciedlających treść powieści. Aby skupić się na wszystkich elementach, pojawiających się w tego typu paratekstach, użyta zostanie grafika z treścią, które pochodzą z muzycznego gatunku „etiuda dekadenska”, reprezentowanego przez powieść „Dzieci Księżycy”.

Przedstawiony poniżej fragment został zilustrowany na rysunkach:

«- Караул! На помощь!

Грабителей было не трое, а больше. Поодаль в темноте прятались по меньшей мере еще двое. Они растопырили руки, пытаясь схватить беглянку, но Люба увернулась и от одного, и от другого.

(...)

Не по зубам разбойникам оказался и человек-змея. Он изогнулся, обхватил усатого налетчика за голову и с резким выходом швырнул через себя. Тот смачно приложился о камни и в данейших событиях не участвовал» (Акунин 2011: 279–281).

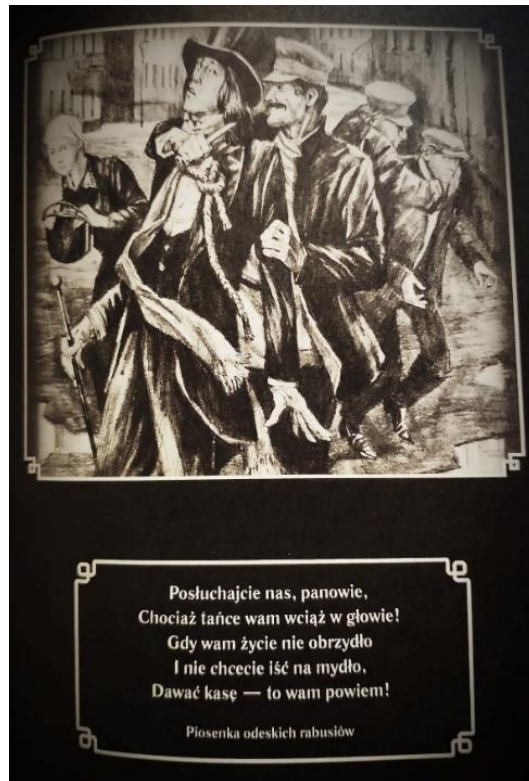
„- Bandyци! Na pomoc!

Jak się okazało, napastników było więcej. Nieopodal w ciemności schowało się jeszcze przynajmniej dwóch. Rozłożyli ręce, próbując zatrzymać uciekinierkę, lecz Luba wymknęła się i jednemu, i drugiemu.

(...)

– Pomocy! Tu-uta-a-aj!

Rozbójnicy nie dali sobie także rady z człowiekiem-wężem. Wygiął się, chwycił wąsatego napastnika za głowę i z głośnym stęknięciem przerzucił go przez siebie” (Akunin 2016: 246).

W przypadku opisu ilustracji zauważamy, że utwór w przekładzie nazwany jest „Piosenką odeskich rabusiów”, natomiast w tekście oryginału jego tytuł brzmi «Пѣсня одесскихъ налетчиковъ».

Stylizacja języka rosyjskiego poprzez użycie litery jać oraz jera tylnego na końcu wyrazów po twardej spółgłosce nie została zachowana w języku docelowym zarówno w nazwie utworu jak i samej jego treści, ze względu na brak takiego czy podobnego zjawiska w języku polskim.

Najważniejszym może okazać się jednak fakt, że wydzźwięk cytatu jest identyczny poprzez zachowanie parzystych (sąsiadujących) rymów AABB, bez względu na to, że w rosyjskim oryginale wersy 1, 3, 4 mają po osiem sylab, 2 i 5 – po dziewięć, kiedy w polskim tłumaczeniu każdy wers ma równo po osiem sylab. Rymy «сюда – едунда» przekazane zostały ekwiwalentem „panowie – głowie”, a «надоѣла – тела» poprzez parę tłumaczeniową „obrzydło – mydło”.

Odnosnie do graficznego przedstawienia fragmentu utworu, można zauważyć, że polskie tłumaczenie przedstawione jest w minimalistycznie ozdobionej ramce, natomiast tekst rosyjski tworzy łuk, pod którym znajdują się trzy obrazki. Środkowa grafika z kluczem wiolinowym i nutami kolejny raz wskazuje na muzyczny charakter

utworu, czego również zabrakło w polskim wydaniu powieści. Nie wpływa to jednak w znaczącym stopniu na odbiór całości przez docelowego odbiorcę przekładu.

Zakończenie

Przedstawiona powyżej analiza stanowi próbę wprowadzenia do dalszych badań poświęconych analizie przekładu na język polski opisów ilustracji w cyklu „Bruderszaft ze Śmiercią” rosyjskiego pisarza Borisa Akunina. W trakcie przeprowadzonego badania zostało zauważone, że przekład wspomnianych opisów ilustracji w funkcji informacyjnej w większości przypadków nie powoduje problemów translacyjnych. Wyjątkiem mogą być słowa realia, które dysponują wielością znaczeń czy bagażem skojarzeń i konotacji, często czytelnych wyłącznie dla odbiorcy tekstu wyjściowego, natomiast dokładny i pełny przekaz na inne języki jest utrudniony lub wręcz niemożliwy. Należy jednak podkreślić, że tłumaczenie na język polski dokonane przez Piotra Fasta można uznać za w pełni udane, ponieważ polskiemu czytelnikowi nie tylko oferowana jest wystarczająca ilość informacji dla zrozumienia tekstu przekładu (w porównaniu z oryginałem), ale także w warstwie artystycznej nie dają się zauważyć straty wartościowe (o czym świadczy m.in. przekład fragmentu „Piosenki odeskich rabusiów”).

Summary

The following paper constitutes an attempt to present the problem of illustration classification which appear in the film-stories of the cycle titled „Bruderschaft with death” by the Russian writer Boris Akunin. Author presented a comparative analysis on the basis of two languages – Russian (the language of the original) and Polish (the language of translation). In the stories the illustrations play an important role but the descriptions which appear together with them play different function what depends on the needs of their usage.

Literatura

Akunin, B. *Cykl „Bruderszaft ze Śmiercią”. Dziwny człowiek. Grzmijcie, fanfary zwycięstwa!* Zakrzewo: Replika, 2017.

Akunin, B. *Cykl „Bruderszaft ze Śmiercią”. Latający Słoń. Dzieci Księżycy.* Zakrzewo: Replika, 2016.

Loewe, I. *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007.

Lubocha-Kruglik, J., Malysa, O. Potyczki z przekładem, czyli Akunin po polsku. In: Fast, P. (ed.) *Kultura popularna a przekład*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 2004, s. 91–102.

Rutkiewicz, E. Wokół problemów ilustracji. *Biuletyn EBIB*. 2010 (9/118), dokument elektroniczny.

Wiercińska, J. *Sztuka i książka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.

Акунин, Б. *Роман-кино. Смерть на брудершафт. Фильма третья, фильма четвертая. Летящий слон. Дети Луны*. Москва: АСТ Москва, 2008.

Акунин, Б. *Роман-кино. Смерть на брудершафт. Фильма шестая. Гром победы, раздавайся!* Москва: АСТ Астрель, 2011.

Лиходкина, И.А. Заглавие как важный компонент паратекста и специфика его перевода. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2018 (80/2), с. 110–113.

Режим доступа: <https://iz.ru/news/660242> (2021-04-20).

Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/shirokorad_ab2/04.html (2021-04-20).

Режим доступа: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=1889> (2021-04-20).

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0